

DOI

УДК 327.83:061.25(=14)(477.74-25)(091)"1821"

Офіційна і неофіційна дипломатія І. Каподистрії на тлі зародження етеристського руху

Оксана Сніговська

кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра міжнародних відносин, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Французький бульвар 24/26, Одеса, Україна, 65058, snigovska@ukr.net,
ORCID 0000-0003-3516-9706

Андрій Малахити

старший викладач, кафедра міжнародних відносин, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Французький бульвар 24/26, Одеса, Україна, 65058, a.malakhiti@onu.edu.ua,
ORCID 0000-0001-9662-2629

У дослідженні розглядаються особливості російської дипломатії у період напруженості у відносинах між світовими державами й Османською імперією на початку XIX ст. Автори розглядають впровадження і підтримання так званої неофіційної дипломатії Іоанніса Каподистрії – одного з представників Міністерства Закордонних Справ Російської імперії – у намаганнях врегулювати Східне питання, викликане прагненням європейських країн вирішити долю територій Османської імперії. Зокрема, у статті увага зосереджується на застосуванні ним методів і засобів класичної і неофіційної (персональної) дипломатії, а також її впливі на світовий порядок і здобуття Грецією незалежності.

Саме симпатія до етеристського руху та усвідомлення його значення для дипломатичної ситуації у разі використання цих подій Британією і Францією на власну користь змусили російського дипломата грецького походження Іоанніса

Каподистрію втрутитися у Східне питання. Грецьке повстання 1821 року на тлі зародження таємних організацій у Відні, Парижі, Афінах, Одесі та Кишиневі викликало широкий резонанс, оскільки мало національно-визвольний характер і ґрунтувалося на ідеології панеллінізму, що засвідчило про появу нового фактора впливу в європейській політиці.

Так, у статті досліджено передумови виникнення, цілі і завдання «Філікі Етерії», а також роль Іоанніса Каподистрії в діяльності організації. Були розглянуті питання, пов'язані з (не)втручанням Російської імперії у фінансування і підтримку визвольної боротьби братнього християнського народу, які навіть сьогодні викликають суперечки. Також висвітлені невідомі сторінки діяльності товариства й етеристів із нагоди святкування 200-річчя Незалежності Демократичної Республіки Греція. Відголос тогочасних подій є компонентом сучасних міжнародних відносин, зокрема на Балканському півострові, що й зумовлює дослідницький інтерес до вивчення Східного питання і його наслідків.

Ключові слова: Греція, таємне товариство, «Філікі Етерія», Одеса, 1821 рік, Східне питання.

Official and Unofficial Diplomacy of I. Kapodistrias against the Background of Emergency of the Eterist Movement

Oksana Snigovska

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of International Relations, I. I. Mechnikov Odesa National University, 24/26 Francuski boulevard, Odesa, Ukraine, 65058, snigovska@ukr.net, ORCID 0000-0003-3516-9706

Andrii Malakhiti

Assistant Professor, Department of International Relations, Odesa I. I. Mechnikov Odesa National University, 24/26 Francuski boulevard, Odesa, Ukraine, 65058, a.malakhiti@onu.edu.ua, ORCID 0000-0001-9662-2629.

The study examines the peculiarities of Russian diplomacy during the period of tension in relations between the great powers and the Ottoman Empire at the beginning of the 19th century. The authors consider the implementation and maintenance of the so-called unofficial diplomacy of Ioannis Kapodistrias – one of the representatives of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Empire – in attempts to settle the Eastern question which is caused by the desire of European countries to decide the fate of the Ottoman Empire territories. In particular, the article focuses on his application of methods and means of classic and unofficial (personal) diplomacy as well as its impact on the world order and Greece's independence.

It was the sympathy for the Eterist movement and the awareness of its significance for the diplomatic situation in case Britain and France used these events to their advantage that made the Russian diplomat of Greek origin Ioannis Kapodistrias to intervene in the Eastern question. The Greek revolt of 1821 against the background of emergence of secret organizations in Vienna, Paris, Athens, Odesa and Chisinau caused a wide resonance, since it had a national liberation character and was based on the ideology of panhellenism, which indicated the emergence of a new factor of influence in European politics.

Thus, the article investigates the prerequisites for the emergence, purposes and tasks as well as the role of Ioannis Kapodistrias in the activities of "Filiki Eteria". The issues related to the (non-)interference of the Russian Empire in financing and supporting the liberation struggle of the fraternal Christian people which are still controversial are addressed too. Also, unknown pages of activities of society and the Eterists on the occasion of the 200th anniversary of the Independence of the Democratic Republic of Greece celebration are highlighted. The echo of those events is a component of modern international relations, in particular in the Balkan Peninsula, and leads to a research interest in the examination of the Eastern question and its consequences.

Key words: Greece, secret society, "Filiki Eteria", Odesa, year 1821, Eastern question.

Особистість І. Каподистрії неодноразово ставала предметом уваги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, як-от: А. Айрапетова, Г. Арша, Дж. Берті, Ч. Вудхауза, А. Гедьо, А. Гобіно, П. Грімстед, В. Гросула, А. Дебідура, В. Захарова, А. Кушка, М. Майофіса, П. Макара, О. Орлик, С. Пінчука, С. Платонова, В. Рогінського, А. Савельєвої, В. Такі, Н. Терентьєвої, О. Уварової, І. Філімоноса, А. Шапкіної та ін. Проте питання неофіційної дипломатії грецького патріота і (не)втручання Російської імперії в організацію та підтримку національно-визвольної боротьби греків за свою незалежність залишається відкритим.

Отже, метою представленої роботи є вивчення і аналіз дипломатичної кар'єри Іоанніса Каподистрії, що почалася в Росії завдяки рекомендації Георгія Дмитровича Моченіго, уповноваженого представника Росії в Республіці Сім островів з 1802 до 1807 року.

На підставі аналізу автобіографічних джерел відомо, що І. Каподистрія дебютував як співробітник МЗС Російської імперії під керівництвом голови відомства графа Миколи Рум'янцева без будь-якої конкретної посади, час від часу складаючи записки з питань російської політики на Сході. У зв'язку з погіршенням стану здоров'я під впливом петербурзького клімату в 1811 році І. Каподистрію відправили до Відня під командування Густава Оттоновича Штакельберга (Стекельберга). Спочатку той ставився до нового підлеглого з великою обережністю, підозрюючи його у шпіонажі. Згідно зі спогадами І. Каподистрії, Г. Штакельберг прийняв його «більш, ніж холодно», але «працьовитість, завзяття на службі, великі знання і здібності» Іоанніса Каподистрії нібито змінили ставлення Густава Оттоновича на краще, як зазначає відомий дослідник дипломатичної діяльності І. Каподистрії Григорій Арш (Arsh 2003, 31).

Старанність Івана Антоновича – так його називали в Росії – була високо оцінена імператором. І. Каподистрію призначили відповідальним представником дипломатичної канцелярії Дунайської армії. Іван Антонович

продумав мережу численних консульських агентів, яких відправляли з «головної квартири Дунайської армії», зокрема з Константинополя. Така система мала швидко працювати на місцях у всьому Балканському регіоні. Більш того, це надало б упевненості балканським і дунайським народам, які перебували під російським патронатом. Організація дипломатичного представництва Дунайської армії, система зв'язку, робота з агентами в консульствах настільки сподобалися імператору, що він надав І. Каподистрії звання чинного державного радника. Також Іван Антонович був нагороджений орденом Святого Володимира III ступеня.

Участь у Віденському конгресі допомогла виявити дипломатичні здібності Івана Антоновича, його діяльність заслужила схвалення і довіри російського царя і, як наслідок, у серпні 1815 року йому була запропонована посада державного секретаря Міністерства Закордонних Справ Російської імперії. Фактично це означало, що він очолюватиме відомство, розділяючи посаду з К. В. Нессельроде, який займався питаннями міжнародних відносин із Заходом, а І. А. Каподистрії доручили східний напрямок. Головним вважався К. В. Нессельроде. Дослідивши «Нариси історії Міністерства закордонних справ Росії 1802–2002 років», автори дійшли думки, що до 1822 року більший авторитет і вагу в Петербурзькому кабінеті міністерства мав Іван Антонович Каподистрія. Адже більшість російських дипломатичних представників того часу, надсилаючи офіційні донесення К. В. Нессельроде, водночас здійснювали приватне листування і з І. Каподистрією (*Ocherki istorii Ministerstva inostrannykh del Rossii 2002*, 93). Аналізуючи донесення російських представників при союзних дворах, він зробив висновок, що Австрія планує зблизитися з Пруссією, намагаючись ізолювати Росію в Європі, тоді як Англія її всіляко підтримує.

Отримавши блискучу освіту, як тонкий політик він добре знався на хитрощах європейської дипломатії, вміло і твердо обстоював інтереси Росії на міжнародній арені, не забуваючи і про греків. Разом із російським царем

І. Каподистрія взяв участь у формуванні нової політичної системи Європи на Віденському конгресі.

Актуальність теми дослідження зумовлена підвищенням практичного і наукового інтересу до розуміння впливу «Східного питання» на зміну епохи у міжнародних відносинах, адже у ХІХ столітті майже всі європейські держави були втягнуті в запеклу боротьбу за спадщину колись могутньої, величезної, з казковими природними багатствами Османської імперії. Отже, загострення міжнародних суперечностей у європейській дипломатичній політиці було пов'язано з національно-патріотичною підготовкою до грецької революції. Грецьке питання стало своєрідним полем битви між патріотичними почуттями І. Каподистрії та його обов'язками перед Російською імперією. З одного боку, Іван Антонович не міг діяти проти інтересів Росії, а з іншого – звісно ж, щиро хотів допомогти Греції, попри упереджене ставлення австрійського канцлера Клеменса фон Меттерніха, який на Віденському конгресі на одному з засідань, коли мова зайшла про політику на Балканах, випалив: «Грецької нації не існує!»

У ХІХ столітті існувала розгалужена мережа таємних організацій у Європі, причетних до питань національного самовизначення греків. Більшість із них були організовані за принципом масонських лож. Наприклад, у 1809 році в Парижі була сформована організація під назвою «Готель Елліноглоссон», головною метою якої було піклування про потреби греків Франції, а внутрішніми структурними підрозділами були батальйони. Члени організації носили персні з зображенням двох рук, які обіймали літери «Ф.Е.Δ.Α.», що в перекладі з грецької означало «Дружби Грецької Союз Нерозривний». Серед її членів був один із засновників таємної одеської організації «Філікі Етерія» Афанасій Цакалов. Також слід згадати і так зване науково-навчальне об'єднання «Іонічна академія», засноване французами в 1808 році на острові Керкіра (Корфу) та його британський аналог на острові Закінфос у 1811 році.

«Філомузос Етерія» («Товариство друзів муз») є яскравим прикладом національно-просвітницької діяльності Івана Антоновича під час його служби в

Росії. Афі́нське товариство «Філомузос» було засновано місцевими дворянами у 1813 році. Після створення компанії (поширений у ті часи синонім товариства) було вирішено обрати головою Антимоса Газиса, який проживав у Відні, щоб зв'язати компанію зі школою, яку він і створив у Мілієс Піліо разом із Константасом та Даніелем Філіппідисами. Антимос прийняв ці призначення з ентузіазмом, одразу ж почавши записувати до його членів почесних осіб Відня.

Загалом Афі́нське товариство діяло з мінімальними перервами до 1825 року. Компанія обрала чотирьох довірених осіб, які вербували нових членів і збирали з кожного неофіта передплату, що складала три іспанські талери. У списку членів товариства, опублікованому в 1814 році, були численні науковці, купці та представники духовенства, а також видатні іноземці, більшість із яких була англійцями.

Антимос Газис, звернувшись до Іоанніса Каподистрії, повідомив його про створення Афі́нського товариства «Філомузос», комісаром якого він був, а також про його цілі. Беручи до уваги, що товариство перебувало під протекцією англійців, Іоанніс Каподистрія скористався нагодою і заснував в 1814 році однойменне товариство у Відні та передав його під захист російського царя Олександра I, протиставляючи таким чином Віденське товариство «Філомузос» англійському впливу на грецьких теренах.

I. Каподистрія власноруч уклав французькою мовою статут «Філомузос Етерії» на прохання російського царя, як вважає більшість грецьких дослідників. Олександр I погодився на «завісну допомогу» молодим грекам, голодним до освіти, у вигляді передплати на товариство «Філомузос Етерія». «Сторожитності» у той період були в моді – тому багато учасників Віденського конгресу із задоволенням жертвували свої гроші. Так, серед передплатників були поважні європейські персони: «князі і міністри, які мали справи до Каподистрії, з бажання догодити йому були зараховані до списку членів товариства». Так, із приміток до його автобіографічної записки щодо службової діяльності (*Zapiska grafa Ioanna Kapodistriya o yego sluzhebnoy deyatel'nosti* 1868, 163–297) про відповідні пропозиції, які він зробив імператору, ми

дізнаємося: «Британці вже створили компанію в Афінах із очевидною метою збору та збереження старожитностей. Наслідуватимемо цей приклад, застосовуючи його у випадку не минулого, а сьогодення і майбутнього, надаючи певну допомогу бідним молодим грекам, котрі жадають освіти». Потім цей статут був прийнятий А. Газисом, надрукований у двомовній брошурі (французькою і грецькою мовами) і розповсюджений між членами організації та їхніми знайомими.

Метою цієї компанії (товариства) було підтримати греків необхідними коштами, зокрема для підвищення ефективності навчання в Європі, видання творів класичних письменників та допомоги бідним студентам, тим, хто займався наукою, і, нарешті, для «відкриття усяких старожитностей», а також для створення в місті Піліо постійно діючої школи на зразок академії Європи. Таким чином, під час роботи Віденського конгресу «Товариство Філомузос» почало розвиватися і створювати інтенсивний філеллінський рух із багатьох членів, які пропонували для його цілей значні грошові суми.

Головним передплатником був, звісно ж, сам І. Каподистрія, за ним – російський імператор, який запропонував 200 голландських дукатів. У списку з 73 передплатників одними з перших були імператриця Єлизавета Олексіївна, яка жертвувала 100 дукатів. Сестри царя Марія Павлівна і Катерина Павлівна робили внесок у розмірі 50 дукатів кожна. За короткий час до товариства записалися близько 200 осіб, які внесли до фонду більше ніж 1000 дукатів. Серед багатьох передплатників були купці Зиновіос Поп, Георгіос Ставру і Зоіс Хараміс. Антимос Газис, який раніше був призначений комісаром афінської «Філомузос», став сполучною ланкою між двома компаніями Відню і Афін.

«Товариство друзів муз» було елітарною закритою організацією. У 1815 році товариство перейшло під протекторат Росії. Поступово більшість благодійників припинила активне фінансування, проте грошові внески від родини російського імператора надходили щорічно. Статут організації передбачав, що залежно від фінансового внеску донорів називали або Адвокатами (Омбудсменами), або Благодійниками, яким вручали відповідні

кільця, що символізували їхній внесок. Зокрема, на кільцях Омбудсменів була вигравірувана сова, а Благодійників – кентавр Хірон. Половина прибутку компанії віддавалася для друку словників і книг, а решта використовувалася для стипендій студентів із Греції.

Заснування товариства та керівництво ним було одним із аспектів не тільки просвітницької, але й національної діяльності І. Каподистрії. Він намагався сприяти відкриттю навчальних закладів у Греції, одним із яких була школа в Мані (на півдні Пелопоннесу), що отримувала щорічну підтримку від російського уряду в розмірі 3000 піастрів. Ця допомога надавалася від одновірців, «які побажали залишитися невідомими», як зазначає Н. Терентьева у своїй монографії «Таємне грецьке товариство «Філікі Етерія» (Terent'yeva 2005, 68). І. Каподистрія пояснював анонімний характер грошової допомоги турботою про те, щоб не викликати підозру в Оттоманській Порти про зв'язки горців Мані з російським урядом.

Діяльність Етерії насторожила віденську поліцію, яка поспішила повідомити про це австрійського канцлера Клеменса фон Меттерніха, а той зі свого боку вельми занепокоївся, оскільки його країна підтримувала дружні дипломатичні відносини з Османською імперією. Це змусило І. Каподистрію призначити Олександра Василіоса своїм представником у компанії, адже в цей період Іоанніс Каподистрія, як ніколи раніше, дотримувався чистоти своєї репутації: жодних контактів із революціонерами. У листі до викладача К. Вардалахоса, який активно займався вихованням грецької молоді, Іван Антонович не тільки просить захистити учнів від так званих «сект», але й припинити будь-які розмови і спростувати чутки, де він, І. Каподистрія, з'являється як людина, що «дає поради або заохочує, веде або бере участь у будь-якій організації, меті і засобах» (Pis'mo I. A. Kapodistrii K. Vardalakhosu, цит. за: Arsh 2003, 291–295).

Відтак «Філомузос Етерія» у Відні діяла як «легальний касовий апарат» для цілей революції, ложа «Овід» у Кишиневі займалася укладанням

Конституції Еллінської Республіки, а сформована в Одесі «Філікі Етерія» повинна була зібрати революційну армію (Koch 2018, 232).

Роксандра Скарлатівна Стурдза-Едлінг відіграла велику роль у житті самого графа – він збирався просити її руки. Вона була наближеною не тільки до імператриці як улюблена фрейліна, але й мала дружні стосунки з Олександром І. Саме Р. Едлінг активно допомагала у пошуках грошей на національно-освітню діяльність Івана Антоновича. У своєму листі до Роксандри від 30 червня 1821 року І. Каподистрія зазначає: «Прочитайте уважно наші ноти, з якими ми звертаємося до європейських дворів, і ви переконаєтеся, що лише одна думка переважає в них. Якщо вони не багатимуть заодно з нами служити справі релігії та людяності, то все ж таки потраплять у велику скруту і навіть неможливість виступити проти нас. Без сумніву, ми надаємо нашим (грекам – прим. авторів) певну послугу, позбавляючи їхніх ворогів можливості відверто виступити проти них. Не без зусиль досяг я цього, проте це ще не все, ще далеко до кінця!» (цит. за: Zhidkova, Popova 2020, 45).

Вже з 1816 року МЗС Російської імперії займається питанням розробки подальшого курсу політики стосовно Османської імперії і підданих їй християнських народів. За О. Уваровою, сам «І. Каподистрія висунув перед Олександром І широкий та послідовний план вирішення балканського питання. Першим кроком до цього було б перетворення трьох придунайських князівств у майже повністю незалежні від Порти держави, об'єднані між собою в політичний союз, які б знаходилися під колективною протекцією всіх великих держав. Наступним етапом повинно було стати створення держави «еллінів», тобто фактично повний крах влади Туреччини над народами Балканського півострова. Проте плани І. Каподистрії були нереальними та утопічними у своїй основі, оскільки будувалися без врахування всієї гостроти протиріч між Росією та іншими великими державами і були позбавлені вірної оцінки можливостей та бажань уряду Олександра І щодо здійснення таких радикальних політичних перетворень. До завдань зовнішньої політики Росії в Південно-Східній Європі в епоху Священного союзу не входила ані відкрита територіальна експансія, ані

боротьба за національне звільнення підкорених Туреччиною народів. Царський уряд намагався закріпити ті успіхи, які були досягнуті в ході воєн із Туреччиною протягом останньої третини XVIII ст. та на початку XIX ст.» (Uvarova 2007, 75–76).

Офіційно Іван Антонович завжди заперечував свою причетність до діяльності грецьких революціонерів. Так, у депеші до генерального консула Росії в Молдавії і Валахії А. А. Піні він називав Ксantosа і Анагностопулоса, які були членами таємного товариства «Філікі Етерія», негідниками, що збирали гроші у довірливих греків. До того ж, нібито І. Каподистрія прохав консула знайти спосіб їх нейтралізувати (Depesha I. A. Kapodistrii general'nomu konsulu Rossii v Moldavii i Valakhii A. A. Pini, цит. за: Arsh 2003, 287–291).

Показовим є також випадок приїзду Ніколаоса Галатиса до Санкт-Петербургу (*Zapiska grafa Ioanna Kapodistriya o yego sluzhebnoy deyatelnosti, Sbornik Russkogo istoricheskogo obshchestva 1868, 220–229*). Н. Галатис у російських джерелах описується як молодий грецький авантюрист, який приєднався до товариства «Філікі Етерії», посилаючись на свої родинні зв'язки з Іваном Антоновичем (за однією із версій грецьких дослідників він доводився йому двоюрідним братом). Отже, у 1817 році Н. Галатис написав листа графу з проханням про зустріч. І. Каподистрія повідомив про це імператора, що вкотре підтверджує офіційну позицію дипломата не асоціювати своє ім'я з таємними організаціями. Олександр I схвалив приїзд Н. Галатиса до Петербургу, зацікавившись цією людиною.

Відомо, що Н. Галатис із власної ініціативи розповів, довіряючи, Іоаннісу Каподистрії про існування грецького таємного товариства «Філікі Етерія» і запросив графа очолити його. І. Каподистрія офіційно відмовився, продовжуючи у подальшому опікуватися його справами, але попросив Н. Галатиса бути більш обережним і не поширювати інформацію щодо товариства. Про це стало відомо імператору, який нібито схвалив поведінку дипломата. Однак, незабаром він доручив І. Каподистрії знову зустрітися з Н. Галатисом з метою дізнатися у нього детальніше про діяльність товариства.

Після зустрічі Н. Галатис поїхав від І. Каподистрії з великою сумою грошей і не без відома імператора. Згодом дії молодого етериста привернули увагу поліції. 22 лютого 1817 року його заарештували через те, що офіційно діяльність подібних організацій у Російській імперії була під заборонаю.

Дізнавшись про це, І. Каподистрія написав царю листа, в якому вказував на можливі наслідки цього арешту, як-от: оприлюднення про існування таємного товариства і приголомшеність греків, які визнають винним його, І. Каподистрію. Тому Н. Галатиса звільнили і відправили до Молдови під наглядом російського консульства, а всі документи, знайдені у нього під час обшуку, були знищені. Напередодні спалення папери ретельно вивчив імператор, який хотів з'ясувати, як можна утримати етеристів від «цього доленосного підприємства». Цікаво, що Ніколаоса Галатиса вбили свої ж греки у Мані через його «божевільну і легковажну поведінку» нібито на весіллі, коли він через неповагу до його персони погрожував відкрити таємницю існування «Філікі Етерії» і вказати суми грошей, які він мав із собою.

Почуття дипломата І. Каподистрії як грецького патріота були настільки болісними, що він почав потребувати частих виїздів на лікування. «Усюди ходили чутки, що петербурзький двір допомагає здійсненню плану повстання, і що Олександр I та І. Каподистрія особисто підбурюють таємні задуми. Поліція Росії не переслідувала членів товариства, хоча вони і були в неї на замітці. Етеристам у багатьох випадках надавали допомогу службовці російських консульств (серед яких були і греки за походженням)» (Уварова 2007, 122).

Приготування до визвольної боротьби почалися ще задовго до перебування в Одесі ватажка таємної організації «Філікі Етерія» Олександра Іпсиланті. І про це був проінформований генерал-губернатор Новоросії – так у ті часи називали південні регіони Російської імперії – граф О. Ф. Ланжерон, який не тільки їм не перешкоджав, але певною мірою навіть заохочував. Про це йдеться у прямому свідченні, що належить Петросу Іпітису – лікарю, який, будучи активним етеристом, супроводжував О. Іпсиланті до Одеси, а після національно-визвольної війни повернувся до Греції. У його архіві, що

знаходиться зараз у відділі рукописів Національної бібліотеки Греції, зберігається запис про контакти О. Іпсиланті з О. Ф. Ланжероном, який не тільки знав про вербування добровольців для операцій на суші і на морі, але й бажав їм успіху. Як стверджував П. Іпітис, губернатор щоденно цікавився скільки волонтерів О. Іпсиланті набрав сьогодні (Atsavé, Panagióta Anast. Pétros Ipítis, o giatrós pou xesíkose tin Evrópi, idrytikó mélos tis FE n. d.).

О. Ф. Ланжерону вже було відомо, що на півдні Греції, на Іонічних островах, у Константинополі і серед греків Італії та Франції, активно діяли таємні товариства, метою яких було «надання допомоги як знедоленим грецьким родинам, так і родинам, що могли стати жертвами політики турецького уряду; таємною же метою товариств було звільнення від ярма цього уряду» (Uvarova 2007, 123–124). З часом географія їхньої діяльності розширилася. Так, таємні організації з'явилися в Одесі, Кишиніві та Константинополі. До складу останньої входили особи низьких станів, і ніхто із членів знатних родин фанаріотів навіть і не знав про її існування. Натомість до новоствореного одеського товариства входили купці Амброзіо, Інглезі, Комбері, Ксенікс, Мавро, Маразлі, Серафіно та інші – усі люди «найнижчого походження, усі (крім Інглезі, чесною і порядною людини) користуються дурною славою у суспільстві і, звичайно, через своє походження, вдачу і коло знайомств, очевидно, не призначені бути керівниками змови» (Uvarova 2007, 124).

Вважалося, що діяльність товариства не являє собою жодної небезпеки для уряду, оскільки «члени його ніколи не задавалися метою ідейно об'єднатися з товариствами співвітчизників на півдні Європи, а всі перераховані вище купці були відданими підданими Росії» (Uvarova 2007, 124). Тому О. Ф. Ланжерон і ставився до присутності етеристів спочатку поблажливо, навіть дозволивши князю Олександрю Іпсиланті спокійно провести літо 1820 року в Одесі. Відомо, що під приводом торговельних операцій грецькі купці Амброзіо, Інглезі, Комбері, Ксенікс, Мавро, Маразлі, Серафіно та інші пожертвували О. Іпсиланті

великі суми грошей у переказних векселях (Vneshnyaya politika Rossii XIX i nachala XX veka. Dokumenty Rossiyskogo ministerstva inostrannykh del 1980, 132).

Однак, незадовго до повстання в Ясах до О. Ф. Ланжерона звернулося багато турецькопідданих грецького походження із проханням надати їм паспорти для виїзду до Бессарабії під приводом ведення торговельних справ. «Побачивши, що кількість від'їжджаючих із Одеси дуже зростає, і довідавшись про повстання в Ясах, О. Ф. Ланжерон запитав у князя О. Іпсиланті про його наміри. У відповідь той і повідомив, що почав відомі дії, будучи не в силах відмовити зверненням свого народу, що російський імператор про все обізнаний, і що О. Ф. Ланжерон може спокійно видавати паспорти всім, хто бажає приєднатися до боротьби, оскільки відмова в цьому може викликати занепокоєння». Так чи інакше, потроху продовжили видавати «паспорти турецьким підданим та іноземцям, але не видали жодного паспорта російським підданим (грецького походження – прим. авторів) і зовсім припинили видавати їх (ще до одержання офіційної заборони) після маніфесту князя О. Іпсиланті і повстання Владимиреску у Валахії» (Uvarova 2007, 124–125).

Таким чином, ставлення до таємної організації «Філікі Етерії» в Одесі з боку уряду Олександра I «спочатку було нейтральним, але поступово стало ворожим, оскільки підготовка до збройного повстання за звільнення Греції велася всупереч офіційній політиці петербурзького двору» (Uvarova 2007, 81).

У середині березня 1821 року видавання паспортів і пересилання грошей за кордон терміново припинили за наказом керівника МВС Російської імперії В.П. Кочубея, а О. Іпсиланті виключили з лав російської армії і навіть заборонили йому в'їзд до країни.

На початку квітня 1821 року з Петербургу прийшло розпорядження про веління імператора встановити нагляд за членами «Філікі Етерії», в якому К. В. Нессельроде наголошував, що ця міра є вкрай необхідною для забезпечення спокою в південних провінціях Росії, підкреслюючи, що «будь-яка дія, яка може викликати сварку або війну з Туреччиною, – не в інтересах

російського імператора» (Vneshnyaya politika Rossii XIX i nachala XX veka. Dokumenty Rossiyskogo ministerstva inostrannykh del 1980, 640).

За матеріалами Державного архіву Одеської області, вже 30 квітня 1821 року градоначальник М. Я. Трегубов отримав наказ, у якому заборонялося видавати паспорти для виїзду в Бессарабію, Молдавію і Валахію, як сухопутним, так і морським шляхом (ДАОО. О proisshestviyakh Konstantinopol'skikh i o drugikh stat'yakh do sego predmeta odnosyashchikhsya. Tut zhe i o pribytii syuda ot tol' Poslannika nashego Ministra barona Stroganova i o mertvom tele Patriarkha, a takzhe vozmushchenii grekov s turkami, spr. 3, p. 2 (1821), ark. 7). Інспектору одеського карантину Є. Персіяні не дозволялося випускати з одеського порту «всіх тих греків та інших націй людей», які за підписом градоначальника вже отримали паспорти і мають відплисти до Ізмаїлу та інших міст Бессарабської області, а також до Молдавії і Валахії. Було також надано вказівку конфісковувати паспорти і доставляти їх до графа О. Ф. Ланжерона (ДАОО. О proisshestviyakh Konstantinopol'skikh i o drugikh stat'yakh do sego predmeta odnosyashchikhsya. Tut zhe i o pribytii syuda ot tol' Poslannika nashego Ministra barona Stroganova i o mertvom tele Patriarkha, a takzhe vozmushchenii grekov s turkami, spr. 3, p. 2 (1821), ark. 18).

Наприкінці травня 1821 року знову почали видавати закордонні паспорти для виїзду до Бессарабії, але лише тим, хто мав там торговельні інтереси – росіянам, іноземцям і євреям, «за винятком греків, чиї б піддані вони не були» (ДАОО. О proisshestviyakh Konstantinopol'skikh i o drugikh stat'yakh do sego predmeta odnosyashchikhsya. Tut zhe i o pribytii syuda ot tol' Poslannika nashego Ministra barona Stroganova i o mertvom tele Patriarkha, a takzhe vozmushchenii grekov s turkami, spr. 3, p. 2 (1821), ark. 36). Таким чином, російська влада намагалася довести свою непричетність до справ греків.

Греки Одеси та краю намагалися усіма правдами й неправдами допомагати повстанцям, тому «губернатор і заборонив одеському поштмейстеру приймати гроші для пересилання в Бессарабію, а градоначальника повідомив про необхідність розпорядитися, щоб також не вивозили гроші на судах, шкіпери

яких стверджували, що нібито йдуть по Дунаю у справах комерції» (Uvarova 2007, 126).

У серпні 1821 року відзначається нове дихання етеристського руху. В Одесі засновують «Грецьке філантропічне товариство», до виконкому якого увійшли відомі етеристи І. Амвросіу, О. Мавро, брати Кумбарі, І. Манезі, Г. Маразлі і В. Палеолог. Його члени збиралися двічі на тиждень і ухвалювали дуже однозначні рішення щодо «допомоги бідним братам». Товариство почало надавати матеріальну допомогу грецьким біженцям із Османської імперії. Тож попри свою назву, нову організацію сміливо можна вважати наступницею «Філікі Етерії», про що і здогадувався О. Ф. Ланжерон, доповідаючи про неї урядові і наголошуючи на тому, що її існування на півдні Росії може стати на заваді мирного врегулювання суперечок із турками (Vneshnyaya politika Rossii XIX i nachala XX veka. Dokumenty Rossiyskogo ministerstva inostrannykh del 1980, 683–684). Царський уряд, намагаючись стримати патріотичний ентузіазм греків Одеси і направити його в русло добродійності, заборонив роботу товариства через п'ять місяців. Проте, за цей період виконком встиг через представників російських і закордонних грецьких громад організувати збір коштів для закупівлі зброї. Одеська ефорія «Філікі Етерія» керувала діяльністю з організації надсилання арматурного обладнання для армії Олександра Іпсиланті і до Греції. Так, «за час існування Комісії в її розпорядження надійшло 1149224,40 руб. пожертвувань, а загальна сума витрачених грошей склала 2890448,63 руб.» (Uvarova 2007, 130). Діяльність організації підтримували відомі прогресивні діячі і декабристи, які також висловлювалися за війну проти Османської імперії.

Через «надзвичайні обставини нашого часу, події, що й досі хвилюють Турецьку імперію, вплив їхній не тільки на торгівлю Бессарабії, Одеси і Криму, але навіть на голови і ставлення мешканців, що вимагає невпинного нагляду і незвичайної діяльності керівництва» на посаду Новоросійського генерал-губернатора був призначений М. С. Воронцов (DAOO. Upravleniye Novorossiyskogo i Bessarabskogo general-gubernatora. O sdache General-

leytenantom Inzovym dolzhnosti Novorossiyskogo General-gubernatora i polnomochnogo namestnika Bessarabskoy oblasti grafu Vorontsovu. f. 1, op. 200, spr. 14 (1823), ark. 1a). З його приходом нагляд над видаванням паспортів грекам і пересиланням грошей закордон ще більше підсилювався. Таким чином, російський уряд, офіційно засуджуючи етеристський рух, намагався позбавитися будь-яких підозр щодо організації та підтримки повстання, а також покровительства грекам.

Підводячи підсумки, дипломатичну діяльність Іоанніса Каподистрії в Росії можна було б оцінити з двох позицій. З одного боку, він проявив себе як відповідальна і талановита людина, яка служила Росії; а з іншого боку, він залишався грецьким патріотом із першого до останнього дня свого життя, намагаючись провадити зовнішню політику Російської імперії з метою позитивного впливу на долю греків. На його думку, потрібно було не говорити, а діяти, проте спроби переконати імператора та перейти на бік військової підтримки греків не дали результатів. І. Каподистрія був упевнений, що турки не визнають ніяких аргументів, окрім «грубої сили», тому війна з Османською імперією могла б «розрізати східний вузол», як колись «гордіїв вузол» розрубив мечем Олександр Македонський.

Відтак у 1822 році І. Каподистрія був відправлений імператором на лікування на води, що фактично означало його відставку. Знаходячись формально ще 5 років на службі (1822–1827 роки) у російського царя, але проживаючи в Женеві, І. Каподистрія щорічно отримував із російської казни жалування у розмірі 90 тисяч франків, 80 тисяч із яких віддавав на користь співвітчизникам, що боролися проти турків. Відомо, що і женевський комітет філеллінів надавав ефективну допомогу грекам грошима, зброєю, боєприпасами і продовольством. Женевський період його життя мало вивчений, але, зрозуміло, що грецький патріот, тісно пов'язаний із російським суспільством і російською зовнішньою політикою, не сидів склавши руки. Коли у 1827 році грецьке Національне зібрання обрало І. Каподистрію першим правителем Греції, він і тоді звернувся до російського царя з проханням надати

фінансову допомогу грекам. Йому було обіцяно кредит у розмірі 1 млн. російських рублів.

Відзначимо, що І. Каподистрія, перебуваючи на посаді державного секретаря МЗС Російської імперії, майстерно виконував свої обов'язки щодо ухвалення рішень і підписання міждержавних угод, що у переважній більшості залишається в компетенції офіційної дипломатії. Водночас він професійно формував робочі відносини і створював атмосферу довіри між політичними акторами, налагоджував комунікативні канали з агентами, що зі свого боку вже належить до завдань функціонування неофіційної дипломатії. Отже, неофіційна дипломатія І. Каподистрії залишилася в історії врегулюванням конфліктних ситуацій та пошуком компромісних рішень. Його діяльність стала запорукою розробки та практичної реалізації грецького проєкту на тлі розв'язання «Східного питання» і міжнародної напруженості на початку ХІХ століття.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

Atsavé, Panagióta Anast. Pétrós Ipítis, o giatrós pou xesíkose tin Evrópi, idrytikó mélos tis FE [Petros Ipitis, the doctor who stirred up Europe, a founding member of FE]. URL: <https://history.arsakeio.gr/index.php/f-e-kai-1821/152-petros-ipitis-o-giatros-pou-ksesikose-tin-evropi>. (Date of the application 19.06.2021). (In Greek).

Ατσαβέ, Παναγιώτα Αναστ. Πέτρος Ηπίτης, ο γιατρός που ξεσήκωσε την Ευρώπη, ιδρυτικό μέλος της ΦΕ. URL: <https://history.arsakeio.gr/index.php/f-e-kai-1821/152-petros-ipitis-o-giatros-pou-ksesikose-tin-evropi>. (Ημερομηνία πρόσβασης 19.06.2021).

Arsh, G. L. 2013. Rossiya i borba Gretsii za osvobozhdenie: ot Yekateriny II do Nikolaya I. Ocherki. [Russia and Greek struggle for liberation: from Catherine II to Nicholas I. Essays]. Moscow, Indrik. 280 s. (In Russian).

Арш, Г. Л. 2013. Россия и борьба Греции за освобождение: от Екатерины II до Николая I. Очерки. Москва, Индрик. 280 с.

Arsh, G. L. 2003. *Ioann Kapodistriya v Rossii (1809–1822)*. [Ioann Kapodistrias in Russia (1809–1822)]. SPb., Acad. a type. science RAS Aletheia. 328 s. (In Russian).

Арш, Г. Л. 2003. *Иоанн Каподистрия в России (1809–1822)*. СПб., Акад. тип. наука РАН Алетейя. 328 с.

Vneshnyaya politika Rossii XIX i nachala XX veka. Dokumenty Rossiyskogo ministerstva inostrannykh del. [Foreign policy of Russia in the 19th and early 20th centuries. Documents of the Russian Ministry of Foreign Affairs], ser. 2, Vol. IV (XII). Moscow, Gospolitizdat, 1980. 783 s. (In Russian).

Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел, сер. 2, Т. IV (XII). Москва, Госполитиздат, 1980. 783 с.

Depesha I. A. Kapodistrii general'nomu konsulu Rossii v Moldavii i Valakhii A. A. Pini v svyazi s predpolagayemym zloupotrebleniyem chlenami taynogo obshchestva P. Anagnostopulosom i E. Ksantosom imenem obshchestva "Filomuzos Eteriya". [I. A. Kapodistrias's dispatch to the Consul General of Russia in Moldova and Wallachia A. A. Pini in connection with the alleged abuse of the name of the society "Filomuzos Eteria" by members of the secret society P. Anagnostopoulos and E. Xanthos]. Arsh, G. L. 2003. *Ioann Kapodistriya v Rossii (1809–1822)*. [Ioann Kapodistrias in Russia (1809–1822)]. SPb., Acad. a type. science RAS Aletheia, s. 287–291. (In Russian).

Депеша И. А. Каподистрии генеральному консулу России в Молдавии и Валахии А. А. Пини в связи с предполагаемым злоупотреблением членами тайного общества П. Анагностопулосом и Э. Ксантосом именем общества «Филомузос Этерия». Арш, Г. Л. 2003. *Иоанн Каподистрия в России. 1809–1822*. СПб., Алетейя, с. 287–291.

ДАОО. Derzhavniy arkhiv Odes'koi oblasti. O proisshestviyakh Konstantinopol'skikh i o drugikh stat'yakh do sego predmeta otnosyashchikhsya. Tut zhe i o pribytii syuda ot tol' Poslannika nashego Ministra barona Stroganova i o mertvom tele Patriarkha, a takzhe vozmushchenii grekov s turkami. [State archive of

Odessa region. About the incidents of Constantinople and other articles related to this subject. Right there and about the arrival here from only the Envoy of our Minister Baron Stroganov and about the dead body of the Patriarch, as well as the indignation of the Greeks with the Turks], spr. 3, p. 2 (1821), 159 ark. (In Russian).

Державний архів Одеської області. О происшествиях Константинопольских и о других статьях до сего предмета относящихся. Тут же и о прибытии сюда от толь Посланника нашего Министра барона Строганова и о мертвом теле Патриарха, а также возмущении греков с турками, спр. 3, ч. 2 (1821 р.), 159 арк.

ДАОО. Derzhavniy arkhiv Odes'koi oblasti. Upravleniye Novorossiyskogo i Bessarabskogo general-gubernatora. O sdache General-leytenantom Inzovym dolzhnosti Novorossiyskogo General-gubernatora i polnomochnogo namestnika Bessarabskoy oblasti grafu Vorontsovu. [State archive of Odessa region. Office of the Novorossiysk and Bessarabian Governor-general. On the surrender by Lieutenant general Inzov of the post of Novorossiysk Governor-general and Plenipotentiary Governor of the Bessarabian Region to Count Vorontsov], f. 1, op. 200, spr. 14 (1823), 67 ark. (In Russian).

Державний архів Одеської області. Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора. О сдаче Генерал-лейтенантом Инзовым должности Новороссийского Генерал-губернатора и полномочного заместника Бессарабской области графу Воронцову, ф. 1, оп. 200, спр. 14. (1823 р.), 67 арк.

Zhidkova, O. V. Popova, Ye. A. 2020. Diplomatiya Rossii i Frantsii i uregulirovaniye greko-turetskogo konflikta v 1820-ye gg. [Diplomacy of Russia and France and the settlement of the Greek-Turkish conflict in the 1820s]. *Vestnik Bryanskogo gosudarstvennogo universiteta*. Bryansk, №1 (43), s. 44–51. URL: <file:///E:/Documents/KAPODISTRIAS/Жидкова%20О.В.%20Дипломатия%20России%20и%20Франции%20и%20урегулирование%20греко-турецкого%20конфликта%20в%201820-е%20гг.pdf>. (Date of the application 20.06.2021). (In Russian).

Жидкова, О. В. Попова, Е. А. 2020. Дипломатия России и Франции и урегулирование греко-турецкого конфликта в 1820-е гг. *Вестник Брянского*

государственного университета. Брянск, №1 (43), с. 44–51. URL: <file:///E:/Documents/KAPODISTRIAS/Жидкова%20О.В.%20Дипломатия%20России%20и%20Франции%20и%20урегулирование%20греко-турецкого%20конфликта%20в%201820-е%20гг.pdf>. (Дата обращения 20.06.2021).

Zapiska grafa Ioanna Kapodistriya o yego sluzhebnoy deyatel'nosti. [Note of Count Ioannis Kapodistrias about his performance]. *Sbornik Russkogo istoricheskogo obshchestva*. SPb, 1868, Vol. 3, s. 163–297. (In Russian).

Записка графа Иоанна Каподистрия о его служебной деятельности. *Сборник Русского исторического общества*. СПб, 1868, Т. 3, с. 163–297.

Koch, S. V. 2018. Natsional'noye vozrozhdeniye Gretsii i Bolgarii: rol' etnicheskikh diaspor Bessarabii. [National revival of Greece and Bulgaria: the role of the ethnic diasporas of Bessarabia]. *B'lgarite v Severnoto Prichernomoriye. Izsledovaniya i materialy*. Odessa–Veliko T'rnovo, Simeks-print, Vol. 13, s. 221–241. URL:

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Y6YeQOSxE0IJ:journals.univ.bg/getarticle.aspx%3Faid%3D6221%26type%3D.pdf+%&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>. (Date of the application 20.06.2021). (In Russian).

Коч, С. В. 2018. Национальное возрождение Греции и Болгарии: роль этнических диаспор Бессарабии. *Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали*. Одесса–Велико Търново, Симекс-принт, Т. 13, с. 221–241. URL:

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Y6YeQOSxE0IJ:journals.univ.bg/getarticle.aspx%3Faid%3D6221%26type%3D.pdf+%&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>

Ocherki istorii Ministerstva inostrannykh del Rossii. 1802-2002: V 3 t. Biografii ministrov inostrannykh del. 1802-2002 gg. [Essays on the history of the Ministry of Foreign Affairs of Russia. 1802–2002: In 3 Volumes. Biographies of

Ministers for Foreign Affairs. 1802-2002]. Moscow, OLMA-PRESS, 2002, Vol. 3. 432 s. (In Russian).

Очерки истории Министерства иностранных дел России. 1802-2002: В 3 т. Биографии министров иностранных дел. 1802-2002 гг. Москва, ОЛМА-ПРЕСС, 2002, Т. 3. 432 с.

Pis'mo I. A. Kapodistrii K. Vardalakhosu s pros'boy oprovergat' kakuyu-libo yego prichastnost' k deyatel'nosti taynykh revolyutsionnykh organizatsiy. [Letter from I. A. Kapodistrias to K. Vardalakhos with a request to refute any of his involvement in the activities of secret revolutionary organizations]. Arsh, G. L. 2003. *Ioann Kapodistriya v Rossii. 1809–1822*. [John Kapodistrias in Russia. 1809-1822]. SPb., Aleteya, s. 291–295. (In Russian).

Письмо И. А. Каподистрии К. Вардалахосу с просьбой опровергать какую-либо его причастность к деятельности тайных революционных организаций. Арш, Г. Л. 2003. *Иоанн Каподистрия в России. 1809-1822*. СПб., Алетея, с. 291–295.

Terent'yeva, N. 2005. Tayemne hrets'ke tovarystvo "Filiki Eteriya": orhanizatsiynny ta polityko-ideolohichnyy tsentr pidhotovky hrets'koyi revolyutsiyi 1821-1829 rr. [Secret Greek Society "Filiki Eteria": organizational and political/ideological center of preparation for the Greek revolution of 1821-1829]. Kyiv, Institute of History of Ukraine National Academy of Sciences of Ukraine, 352 s. (In Ukrainian).

Терентьева, Н. 2005. Таємне грецьке товариство «Філікі Етерія»: організаційний та політико-ідеологічний центр підготовки грецької революції 1821-1829 рр. Київ, Інститут історії України НАН України, 352 с.

Uvarova, O. O. 2007. Rosiys'ka "polityka pokrovytel'stva" shchodo hrekiv-immihrantiv v kintsi XVIII – pershiy tretyni XIX st. (na materialakh Khersons'koyi huberniyi) [Russian "policy of patronage" against Greek immigrants in the late XVIII – first third of the XIX century (on the materials of the Kherson province)]. Candidate's thesis hist. science: 07.00.02. Odesa, Odesa National University named after I. I. Mechnikov, 226 ark. (In Ukrainian).

Уварова, О. О. 2007. Російська «політика покровительства» щодо греків-іммігрантів в кінці XVIII – першій третині XIX ст. (на матеріалах Херсонської губернії). Дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Одеса, Одеський національний ун-т імені І. І. Мечникова, 226 арк.

Дата подання статті до редакції – 27.06.2021 р.